

Brian Arly Jacobsen, Drude Daverkosen
og Luna Skjoldann Larsen

Temasektion

De stille moskéer og kirkeklokkernes genklang

En undersøgelse af lokalpolitiske
reguleringer af religiøs lyd i Danmark

Nøgleord

lokalpolitik; religiøs lyd; islam;
pragmatisme; kirkeklokker; minaret

Abstract I Danmark har det over hele landet været "naturligt" med kirkeklokkers ringen på forskellige tidspunkter af døgnet. Det har været så normaliseret en del af det offentlige rums lydbillede, at det generelt har været et konfliktfrit område. Anderledes er det med spørgsmålet om kald til bøn (*adhan*) fra minareter i Danmark, fordi de ikke vækker genklang hos den danske befolkning. I lokalplaner har politikere betinget sig, at der ikke blev kaldt til bøn fra minareten af hensyn til freden i det offentlige rum. Denne artikel undersøger holdningen til "kristen" og "muslimsk" lyd i det offentlige byrum hos kommunalpolitikere i Danmark. Analysen viser en forandring i kommunalpolitikernes holdning til særligt muslimsk lyd fra 2013 til 2017 og en samtidig udviskning af folkekirkens særstatus i det offentlige lydbillede.

Mens flere forskere er enige om at landspolitik i Danmark bevæger sig mod en grænseskærpente tilgang til migranter og muslimske trossamfund (se f.eks. Hellström og Hervik 2014; Lau 2018; Jenkins 2012), er kommunalpolitikeres tilgang hertil ikke undersøgt i samme grad. I denne artikel vil vi med udgangspunkt i den foucauldianske idé om *governmentalitet* undersøge den kommunale regulering af det religiøse lydbillede. Governmentalitet defineres af Michel Foucault som en særlig magtudøvelse, der udøves af stater og offentlige institutioner over en befolkning. Den hviler på en diskursiv vidensprodukti-

Brian Arly Jacobsen er lektor, ph.d. i religionssociologi, Københavns Universitetet,

Drude Daverkosen er cand.mag. i religionssociologi og konsulent

Luna Skjoldann Larsen er cand.mag., ekstern lektor, Københavns Universitet

on, der skabes via de institutioner, statslige procedurer, analyser og strategier, som understøtter den konkrete ledelsesform (Foucault 1991, 102). Den tyske kulturgeograf Jan Winkler har ud fra begrebet *governmentalitet* undersøgt politikker vedrørende muslimske trossamfund i kommuner i Tyskland. Han argumenterer for, at disse kan karakteriseres som en *governing through friendship*, eller på dansk regulering gennem venskab. Regulering gennem venskab indebærer, at lokalpolitikere går i dialog med muslimske foreninger og samarbejder med dem, for at de skal integreres i civilsamfundet (Winkler 2017, 313). Såfremt samme *governmentalitet* gør sig gældende i kommunalpolitik i Danmark, vil man kunne konstatere en modsatrettet tendens, end den som ses i landspolitikken, hvor den grundlovssikrede religionsfrihed reguleres og indskrænkes på en måde, der skaber grænsedragninger og udskillelse af de muslimske foreninger. En tendens der i det seneste årti blandt andet har resulteret i vedtagelsen af nye love med formålet at indskrænke muslimers offentlige religionsudøvelse (Lau 2018, 226; Jacobsen og Vinding 2018, 2019). F.eks. i 2008 ved Folketingets vedtagelse af en lov, der forbød dommere at bære synlige religiøse symboler (Justitsministeriet 2008). I folkemunde blev loven kaldt for "tørklæde-loven", idet der ikke var tvivl om, at man særligt søgte at ramme den muslimske praksis at bære *hijab*. I 2018 vedtog Folketinget ligeledes et tildækningsforbud, som forbød maskering og heldækkende beklædning (straffeloven, §134 b, 2018), som mere populært kaldes "burkaforbuddet", da det i Folketingets debat af lovforslaget blev klart, at den bagvedliggende hensigt var at forbyde den muslimske praksis at bære burka og niqab (Justitsministeriet 2018).

Niels Clemmensens afhandling fra 2011 understøtter tesen om, at kommunalpolitik ikke følger den nationale tendens. I den argumenterede han for, at kommunalpolitik er karakteriseret ved en større grad af pragmatisme end landspolitik. Endvidere konkluderede han, at kommuners historiske udvikling viser, at landspolitik sjældent blandes med kommunalpolitik (Clemmensen 2011, 280). Man tager i højere grad udgangspunkt i lokale forhold end i landspolitiske spørgsmål, når sager afgøres og samarbejder indgås (Ibid., 291f.; Wendel-Hansen 2011, 195). Hvis Clemmensens konklusioner om kommunalpolitik knyttes til kommunernes regulering af muslimske foreninger, må man antage, at de forholder sig mere pragmatisk til disse foreninger.

I nærværende artikel vil vi undersøge udviklingen i kom-

municipalpolitikeres holdninger til religiøs lyd på baggrund af to spørgeskemaundersøgelser og dermed undersøge om denne pragmatisme også gør sig gældende på dette område. For at forstå dette vil vi først præsentere, hvordan vi forstår religiøs lyd som et religiøst symbol i det offentlige rum. Derefter beskrives undersøgelsens data, efterfulgt af en kvantitativ analyse af udviklingen i kommunalpolitikeres holdning til religiøs lyd. Herefter følger en kvalitativ undersøgelse af, hvordan den folkekirkelige særstatus udfordres. Til sidst diskuteres, hvilke bagvedliggende tendenser der kan forklare udviklingen.

Religiøse symboler i det offentlige rum

Religiøse symbolers plads i det offentlige rum har ofte været til debat i dansk politik. En debat, som i stigende grad forholder sig til en mangfoldighed af religioner, og hvor religion hermed i højere grad er blevet et omdrejningspunkt for symbolpolitiske debatter, som bruges af politikkerne til at profilere sig værdipolitisk (Kühle og Christensen 2019). Senest har dette udmøntet sig i lovgivningen om forbud mod maskering og heldækkende beklædning på offentligt sted, i folkemunde “burkaforbuddet” (straffeloven, §134 b, 2018). Men dette forbud er blot en af flere, idet referencer til islam i folketingsdebatter i 2018 fyldte markant mere end tidligere (Jacobsen og Vinding 2019; Kühle og Christensen 2019). Her blev eksempelvis diskuteret opførelsen af minareter; en debat, som blev rejst af Christian Langballe (Langballe 2018). Men religiøse symboler bliver ikke kun diskuteret i landspolitik. De er i lige så høj grad en del af den kommunalpolitiske virkelighed, hvad enten det drejer sig om juletræstænding i Kokkedal (Warburg 2014), om brugen af halalslagtede kød i offentlige institutioner (Jacobsen 2019) eller diskussioner om hellige bygninger i lokalplansforhandlinger (Jacobsen 2015).

Når debatten drejer sig om religion, er det ofte religiøse symboler i det offentlige rum, der diskuteres. Dette emne har Sune Lægaard behandlet i flere artikler, hvor han undersøger grænsedragninger om muslimske symboler i Danmark (Lægaard 2010). Han definerer religiøse symboler som “ikke-verbale ting eller handlinger, der står for, udtrykker, signalerer eller betyder noget religiøst” (Ibid., 7). Det er selvfølgelig, at religiøse symboler knytter sig til bestemte religiøse kontekster, og derved føl-

ger, at de kan være mere eller mindre fælles i en befolkning. Med andre ord vil religiøse symboler, der knytter sig til folkekirken, være genkendelige for majoritetsbefolkningen i Danmark, og symboler, der knytter sig til minoriteters religioner, være mindre genkendelige. Denne manglende genkendelighed kan føre til, at visse symboler bliver kontroversielle og søges udgrænset, som burkaforbuddet kan siges at være et eksempel på.

Men mens religiøse visuelle udtryk kan ignoreres i en urban religiøs pluralistisk kontekst, kan religiøse lyde siges at være invasive. Lyde påtvinger det offentlige rum sin betydning på måder, der potentielt krænker menneskers private sfære.¹ Religiøse lyde er altså konkrete symboler, der har en fysisk tilstedeværelse i et lokalsamfund. Disse lyde kan enten være velkendte eller nye. I Danmark har kirkeklokkerne lydt i århundreder, og de har en central plads i folkekirken. Til sammenligning er kald til bøn (*adhan*)² ikke en velkendt del af det danske soundtrack. Det er et nyt religiøst symbol i det offentlige rum. Som en lyd bevæger den sig inden for og uden for det muslimske hus for tilbedelse, moskéen, men også til nabostederne, hvor den ikke altid kan fanges af en skarp skelnen mellem den private og offentlige sfære. Det er, ligesom med alle andre religiøse symboler, en del af et større symbolsystem, hvorved det ikke kun er en opfordring til bøn, men også et symbol for islam i sig selv – og måske endda for islams tilstedeværelse i Danmark. Religiøs globalisering producerer derved ikke kun nye religiøse landskaber, men også nye lydbilleder på steder, der ikke er intuitivt forbundet med disse lyde.

Etnografer der har studeret sådanne sammenhænge, åbner det etnografiske øre for lydpolitikken, herunder religiøse lydbilleder (Arab 2017; Bandak 2014; Clifford 1986: 12; Hirschkind 2006). Kvalitativ etnografisk forskning er særligt velegnet til at fortolke lyde, der erhverver mening gennem social praksis. Sådant hænger det sammen, fordi vi med lidt overdrivelse kunne sige, at der slet ikke er nogen lyde, kun tolkede lyde. Pointen her er at understrege, hvordan lydets betydning er stærkt formet af ikke-akustiske, sociale og politiske faktorer. Dette er især tilfældet med det lydforstærkede islam, givet de ladede betydninger knyttet til offentlige former for islamisk æstetik, der er anfægtet over hele det globale Vesten. Censurering af religiøse lyde i det offentlige rum er en form for politisk magt, ligesom det er politisk magtfuldt at kunne lave religiøs lyd, uden at disse kommer til diskussion. I dette tilfælde står vi altså over for en magtfuld

1. Antropologen Andreas Bandak har en lignende pointe i studiet af, hvordan kristne i Damaskus beboer og orkestrerer byens rum, hvordan lyd i det offentlige rum spiller en væsentlig rolle, og hvordan lydene skaber særlige “refrains and rhythms” (Bandak 2014, S248).

2. Kaldet til bøn (*adhan*) sker fem gange om dagen af en muezzin fra moskeen, traditionelt fra minareten, og har til formål at samle muslimerne til bøn (*salat*).

dynamik, der muligvis tillader nogle religiøse lyde og forbyder andre. Disse konflikter om, hvilke typer af religiøs lyd der juridisk og socialt anerkendes som legitime lyde, og hvilke der betragtes som "støj", afslører magtfulde dynamikker i det danske samfund. Spørgsmålet er dermed, om visse religiøse lyde, såsom kirkeklokker og det muslimske kald til bøn, udgør gener i det offentlige rum og rummer potentialet for konflikt (se f.eks. Jacobsen 2016). Analysen vil kunne vise, hvilke religiøse grupper der dømmes som insidere eller outsiders af danske kommunalpolitikere og dermed, hvem der gives plads til i det danske samfund. Endvidere peger logikken, som anvendes i argumenterne, på ubevidste antagelser om pluralisme – eller manglen på samme – og hvad der udgør accepterede religion i modsætning til støjende religion.

Undersøgelsens data

Undersøgelsen består af lovgivning, dokumentarisk materiale fra kommunal og ministeriel sagsbehandling samt to spørgeskemaer sendt til alle kommunalbestyrelsesmedlemmer i Danmark i henholdsvis maj 2013 og april 2017.

Spørgeskemaet fra maj 2013 bestod af 39 spørgsmål. Det blev sendt til alle landets daværende 2.468 kommunalpolitikere. 588 kommunalpolitikere svarede på hele undersøgelsen, dvs. en svarprocent på ca. 24%. Det kan lyde som en lav svarprocent, men virkeligheden er, at kommunalpolitikere får 2-3 spørgeskemaer om ugen fra ministerier, Kommunernes Landsforening (KL), forskere eller lignende, som ønsker deres medvirken.³ Spørgeskemaet fra april 2017 bestod af 25 spørgsmål. Her opnåede vi en svarprocent på 26%, hvilket svarer til 636 ud af de 2.444 kommunalpolitikere, der alle modtog skemaet.

Generelt svarer undersøgelsens deltagers politiske tilhørsforhold til det samlede antal kommunalbestyrelsesmedlemmers politiske tilhørsforhold i 2013. Bopæl (region) og kønsfordeling svarer i undersøgelsen tilnærmelsesvis til populationens. Konklusionen på spørgsmålet om repræsentativitet er, at undersøgelsens resultater til en vis grad kan generaliseres.

Sammensætningen af deltagere for undersøgelsen i 2017 svarer for både bopæl (region) og kønsfordelingen tilnærmelsesvis til populationen. Det samme gælder generelt for kommunalbestyrelsesmedlemmernes tilhørsforhold. Kun Venstre er be-

3. For en mere detaljeret gennemgang af spørgsmålet om repræsentativitet i denne type, se Jacobsen 2014.

tydeligt underrepræsenteret med en afvigelse på 5.2 procentpoint lavere end Venstres andel af populationen. På den anden side er der en overrepræsentation af venstrefløjspartierne Enhedslisten (3.3%) og Socialistisk Folkeparti (2.3%) i forhold til partiernes andel af populationen, hvilket giver en skævvridning mod venstrefløjen.

Skal religiøs lyd overholde decibelgrænsen?

Begrænsning af religiøs lyd i det offentlige rum kan siges at udgøre et muligt område for kommunalpolitikeres styring af trossamfunds aktiviteter, da en eventuel begrænsning forhandles i de enkelte kommuner. I begge spørgeskemaundersøgelser spurgte vi således om, hvorvidt kommunalpolitikere ønskede, at henholdsvis Folkekirken klockeringning og trossamfunds kald til bøn eller lignende skulle overholde decibelgrænsen for boligområder. Da der ikke er andre trossamfund end muslimske, som kalder til bøn, formoder vi, at kommunalpolitikere forholder sig til netop muslimske trossamfund i dette spørgsmål.

Hvor kommunalpolitikere har faktisk magt over en regulering af trossamfunds kald til bøn, er deres magt over reguleringen af kirkeklokkers ringen mere hypotetisk, da denne er bestemt ved en særlovgivning. Spørgsmålet tjener dog til at vise eventuelle forskelle i kommunalpolitikeres accept af religiøs lyd fra folkekirken og muslimske foreninger. Det viser således, hvorvidt de anser tilstedeværelsen af muslimske foreninger i det offentlige lydbillede som normalt og accepteret på linje med kirkeklokkers ringen eller som forstyrrende og støjende.

Kirkernes ret til at ringe stammer fra Danske Lov fra 1683. Kirkerne havde tidligere pligt til at ringe solen op om morgenen og ned om aftenen (jf. kapitel 15, 5 og 40). De nærmere retningslinjer står udformet i Kirkeritualet af 1685, hvori vi kan studere rationalet for de forskellige typer af klockeringning, der eksisterer i dag – et rationale, der givet fortolkes anderledes i dag, men som reproduceres næsten ordret i nyere vejledninger om klockeringning. Som det fremgår af Danske Lov, afgrænses kirkeklokken til først og fremmest en religiøs praksis – morgen- og aftenringning samt ringning ved gudstjenester – og er en opfordring til gudstjeneste, bøn og fred. Det er den type klockering-

Tabel 1. Udvikling i kommunalpolitikerens holdning til kirkeklokkers ringen fra 2013 til 2017

	2013	2017
	Skal kirkeklokkers ringen overholde decibelgrænsen for boligområder?	Jeg vil stemme for, at kirkeklokkers ringen skal overholde decibelgrænsen for boligområder?
Ja	59,4%	54,1%
Nej	28,9%	32,1%
Ved ikke	11,7%	13,8%

n=588 personer i 2013; n=636 personer i 2017.

ning vi typisk hører i bybilledet (Kirkeministeriets Vejledning om Klokkeringning fra 1993).

I dag har kirkeklokker ligesom udrykningssirener særstatus, og decibelstyrken ligger fast. Støj fra kirkeklokker betragtes som acceptabel støj (jf. bestemmelser i Danske Lov). Kirkeklokkernes ringen ligger på en decibelstyrke ml ca. 75-104 dB.⁴ Til sammenligning har et fly der lander på en landingsbane et støjniveau på 120 dB, og det tilladte støjniveau på en arbejdsplads er 85 dB (Miljøstyrelsen u.å.).

I undersøgelserne fra 2013 og 2017 spurgte vi ind til, om kirkeklokkers ringen og kald til bøn skulle overholde decibelgrænsen for boligområder. Begge undersøgelser viser, at et flertal af kommunalpolitikere mener, at kirkeklokkernes ringen skal overholde decibelgrænsen, på trods af folkekirkens særstatus i dansk lovgivning. I tabel 1 ses forandringen i disse holdninger fra 2013 til 2017.

Udviklingen i tabel 1 viser, at færre ønsker en begrænsning af folkekirkens religiøse lyd. Det kunne tyde på, at kommunalpolitikere finder kirkeklokkers ringen mere acceptabel i det offentlige rum i 2017. Ændringen fra 2013 til 2017 er på den anden side lille og kan skyldes forskellen i ordvalget på spørgsmålene. Hvor spørgsmålet i 2013 er et generelt udsagn, er spørgsmålet i 2017 baseret på en aktiv handling. Således kan vi altså ud fra tabel 1 se, at kommunalpolitikeres holdning til kirkeklokkers ringen er forholdsvis stabil, med en mulig bevægelse mod en større tolerance over for folkekirkens "støj" på tværs af det politiske spektrum. Ser man på forskellen imellem partiernes angivne svar, er der både i 2013 og 2017 en tendens til, at partierne på venstrefløj i højere grad mener, at kirkeklokkers ringen skal begrænses, så de overholder decibelgrænsen for boligområder. Dermed er udviklingen generel på tværs af det politiske spektrum, men den mest markante forandring ses længst fra mid-

4. Denne måling er foretaget af den uafhængige, men også partiske forening *Vi elsker stilhed*, som arbejder for mere ro i det offentlige rum (Vi elsker stilhed u.å.).

Tabel 2. Udviklingen i kommunalpolitikeres holdning til trossamfunds kald til bøn eller lignende fra 2013 til 2017. (Vi har valgt, at formulere spørgsmålet således, at alle andre trossamfunds "kald til bøn" i princippet inkluderes, men ved at benævne det "kald til bøn" er det forventningen, at den interviewede primært tænker på kaldet til bøn i en muslimsk kontekst.)

	2013	2017
	Skal trossamfunds kald til bøn eller lignende overholde decibelgrænsen for boligområder?	Jeg vil stemme for, at trossamfunds kald til bøn eller lignende skal overholde decibelgrænsen for boligområder?
Ja	79,3%	61,9%
Nej	2,4%	23,0%
Ved ikke	8,3%	15,1%

n=588 personer i 2013; n=636 personer i 2017.

ten. Således kan faldet også skyldes den skævvridning mod venstrefløjen, der findes i vores data fra 2017.

Sammenlignes ovenstående udvikling med spørgsmålet om, hvorvidt trossamfunds kald til bøn eller lignende skal overholde decibelgrænsen for boligområder, er tendensen den samme, men forandringen af kommunalpolitikernes holdning til trossamfunds kald til bøn er mere markant.

I tabel 2 ser vi, at majoriteten af kommunalpolitikere ønsker en begrænsning af trossamfunds kald til bøn. Dette har dog ændret sig betydeligt i 2017, hvor færre ønsker denne begrænsning end i 2013. Der ses således et fald på 17.4 procentpoint fra 2013 til 2017.

Ser vi på forskellen imellem kommunalpolitikeres holdning til kirkeklokkers ringen og trossamfunds kald til bøn, kan vi se differentierede holdninger til de to typer af religiøs lyd. I 2013 var der 59.4% af kommunalpolitikere, som mente, at kirkeklokker skulle overholde decibelgrænsen, hvor 79.8% mente, at trossamfunds kald til bøn skulle overholde samme grænse. Det er en forskel på 20 procentpoint på ønsket om at begrænse henholdsvis kristen og muslimsk lyd. I 2017 mente 54.1% af kommunalpolitikere, at kirkeklokkers ringen skulle overholde decibelgrænsen og 61.9% at muslimske foreningers kald til bøn skulle overholde decibelgrænsen. Her udgør forskellen blot 7.8%. Men selvom gabet er blevet markant mindre, viser tabel 2 en generelt mere negativ holdning til trossamfunds kald til bøn end til kirkeklokkers ringen. Udviklingen tyder således på, at trossamfunds kald til bøn var mere kontroversielle i lydbilledet i 2013, end det var i 2017. Forskellen på de to år er af en størrelse, der næppe kan forklares udelukkende ud fra forskellen i spørgsmålsformuleringerne. Ligeledes ser vi, at denne forandring er mest markant hos de borgerlige partier. Andelen af Venstre-politikere, der mener, at trossamfunds kald til bøn skal overholde deci-

belgrænsen, falder med 20.8 procentpoint (fra 80.9% i 2013 til 60.1% i 2017), og andelen af politikere fra Dansk Folkeparti falder tilsvarende med 43.5 procentpoint (fra 79.1% i 2013 til 35.6% i 2017). Til sammenligning er faldet hos partierne på venstrefløjen langt mindre. Her er andelen af socialdemokrater, der mener, at trossamfunds kald til bøn skal overholde decibelgrænsen, faldet med 12.7 procentpoint (fra 77.9% i 2013 til 65.2% i 2017), og andelen af politikere fra Socialistisk Folkeparti er faldet med 5.1 procentpoint (fra 82% i 2013 til 76.9% i 2017). De borgerlige partier har således udviklet sig fra i 2013 at være den fløj, hvor flest kommunalpolitikere ønskede en begrænsning af muslimsk lyd, til at være fløjen, som udviser størst åbenhed overfor "kald til bøn" i 2017. Således kan faldet heller ikke forklares med vores datas skævvridning mod centrum- og venstrefløjen i 2017.

En forklaring på udviklingen kan findes i Clemmensens teori om, at holdninger og skillelinjer i kommunalpolitik primært præges af lokale kontekster. Hvorfor kommunalpolitik er mere optaget af konkrete sager end af symbolske og principielle politiske spørgsmål. De vil derved have en mere kontekstuel forståelse af spørgsmålet om religiøs lyd, hvilket kan have udfordret en tidligere principiel holdning, som i spørgsmålet om religiøs lyd vil vise sig i en imødekommende holdning hos centrum- og venstrefløjspolitikere og en afvisende holdning hos de borgerlige politikere. Det kan forstås således, at kommunalpolitikere bevæger sig mod en mere pragmatisk eller liberal holdning til spørgsmålet. Denne udvikling har været størst hos de borgerlige partier, hvilket underbygger vores tese om pragmatisme i kommunalpolitik, da vi i landspolitik ser, at samme partier er de mest islamkritiske. Hvor og hvordan denne pragmatisme kommer til udtryk, kan der være forskellige svar på. Det følgende afsnit vil diskutere forskellige forklaringer på det store fald i ønsket om begrænsning af kaldet til bøn, der i 2017 nærmer sig samme niveau som holdningen til kirkeklokkers ringen, og som viser en begyndende udviskning af holdningen til folkekirkens særstatus i det religiøse lydbillede.

Udviskning i kirkeklokkernes særstatus

Klager over klokkeringning er sjældne, hvilket kan tolkes på tre måder: 1) danskere er ikke generet af klokkeringning; 2) et uke-

ndt antal danskere er generet, men klager ikke, da de ikke regner med at få medhold i klagen; eller 3) lyden af klokker er så naturaliseret en lyd i det danske lydbillede, at man ikke tænker over muligheden for at klage. Vi hælder til de sidste to forklaringer, idet den første antager, at de fleste danskere bevidst accepterer et monotont lydbillede i det offentlige rum, og det vil i så tilfælde være enestående i en både global og national kontekst. For det andet kan klager være et udtryk for diskussionen om andre trossamfunds eventuelle mulighed for at markere sig i det offentlige rum med tilbagevendende lyde.

En aktindsigt i de klager, Kirkeministeriet har modtaget, over klokkeringning i perioden fra 2003-2013 viser, at kun tre klager har nået ministeriet. I 2010: Klage over urværk med tilknyttede klokkespil, Jesuskirken, Valby. Klage over ringning døgnet rundt, hvert kvarter. I 2011: Klage over timeslag fra Uggeløse Kirke om natten. I 2012: Klage over klokkeringning i Middelfart hvert kvarter døgnet rundt. Alle klager blev afvist med reference til Danske Lov af 1683, Kirkeritualet af 1685, Forordning af 1686 om ringning aftenen før St. Bededag, Lov om begravelse og ligbrænding af 2010 og sædvanebestemt klokkeringning beroende på lokale ringeskikke, som nævnt i ministeriets Vejledning om klokkeringning (1993). Alle forordninger og love er med til at regulere kirkeringning i Danmark. Der eksisterer flere klager, men en del når kun det lokale menighedsråd, provsti eller stift.

Antallet af klager, der omtales i medierne er steget i løbet af de seneste år. I 1990'erne var der ca. 50 omtaler i aviserne af klager over kirkeklokker, i 00'erne var der ca. 215 og i 10'erne har der indtil nu været ca. 200 omtaler af klager over klokkeringning. En foreløbig kulmination på klagerne var oprettelsen af foreningen "Vi elsker stilhed" i 2011, som netop har til formål at bekæmpe klokkeringning, der støjer mere end miljøbestemmelsernes normale dB-grænser. Foreningen oplyser, at den har omkring 300 medlemmer. Således eksisterer der nu en forening, der arbejder for en ændring af lovgivningen ud fra en forestilling om, at ingen lyde skal have forrang i det offentlige rum – en slags kamp for et sekulært offentligt lydbillede.

Den øgede opmærksomhed for dette emne i den offentlige debat kan være et udtryk for, at den religiøse lyd, især i form af kirkeklokkens ringning, ikke ses som særligt privilegeret mere. Det har den konsekvens, at kirkeklokkens særstatus i klagerens

øjne kategoriseres på samme måde som andre former for lyd. Enhver form for religiøs lyd bliver i det perspektiv indskrevet i denne distinktion mellem støj og stilhed – herunder kaldet til bøn.

Kald til bøn

Som tidligere nævnt er religiøse symboler omdrejningspunktet for stadig flere politiske kontroverser. Dette gør sig ikke kun gældende i en dansk kontekst, men kan ses i hele den vestlige verden. Herunder hører en udbredt debat, om hvorvidt moskeer og minareter er acceptable. I Schweiz stemte 57,5% ved en folkeafstemning for et minaretforbud den 29. november 2009 (Baumann 2009; Nussbaum 2012, 4). Her var det minareternes visuelle symbolværdi, som var til debat, da love imod støjforurening i forvejen forbød kald til bøn fra minareter i Schweiz. Dansk Folkeparti har foreslået en lignende folkeafstemning i Danmark i 2010 (Beslutningsforslag B104, Forslag til folketingsbeslutning om afholdelse af vejledende folkeafstemning om forbud mod minareter, 20. oktober 2010).

Spørgsmålet om, hvorvidt der må være kald til bøn fra en minaret, har været diskuteret siden planlægningen af den første moské i Danmark i 1966, hvor byggeriet af ahmadiyyaernes Nusrat Djahen moské i Hvidovre begyndte. Arkitekt J. Zachariasen fortalte i et interview, at han foreslog menigheden, at de ikke skulle bygge en minaret ved moskeen, da han mente, at et tårn af en slags ikke ville falde ind i det omgivende byggeri. Hvis byggeriet skilte sig for meget ud, kunne det give anledning til konflikter, mente han. Menigheden valgte at følge hans forslag.

I dag er der kun fire formålsbyggede moskeer med en eller flere minareter i Danmark.⁵ Indtil videre har kommunerne i lokalplanerne betinget bygningen af en minaret med, at der ikke kaldes til bøn fra den. Minareter har derfor blot en visuel symbolværdi som en arkitektonisk udtryksform og er ikke en kilde til religiøs lyd. Dette kommer eksempelvis til udtryk i lokalplansvedtagelse for Dansk Islamisk Råds moské på Nørrebro fra juni 2012. Her vedtog et delt Økonomiudvalg at dispensere for lokalplanens vedtagelse ang. højden på byggeri og dermed tillade en 20 m. høj minaret, dog med følgende tilføjelse:

Minareten fungerer ikke som en egentlig bygning, men som et vartegn og pejlemærke. Den indeholder ikke

5. Hamad Bin Khalifa Civilisation Center på Vingelodden, København (2014), Imam Ali-moskéen på Vibevej, København (2015), Ayasofya moskéen i Roskilde (2018), Brabrand Ulu Camii, Aarhus (åbnede i 2016, minaret opsat i 2018). Det kan diskuteres om Hedehusene Fetih Camii (2013) har minareter – der er to mindre (symbolske) minareter ovenfor indgangen. Endvidere har Baitul Hamd Moskeen i Nakskov påsat en symbolsk minaret på en konverteret bygning (fra privat bolig til moské).

rum, trapper m.v. Der vil ikke blive kaldt til bøn fra minareten, og der er i den forbindelse tegnet servitut herpå. Forvaltningen har i høringen anbefalet dispensation, fordi minareten er en begrænset bygningsdel, der næppe vil give væsentlige gener for omgivelserne, såsom skygge eller støj (Københavns Kommune 2012).

Man accepterer altså moskeens udtryksform, men ikke det medfølgende traditionelle lydbillede. Religiøse lyde hører ikke til i et offentlige rum, men i det private. De kan, ifølge flertallets argumenter, virke invasive og unødigt forstyrrende, eller sagt med økonomiudvalgets egne ord, være støjende.

Men debatten om kald til bøn og minareter på danske moskeer er ikke nær så ensidig, som ovenstående giver et billede af. I nedenstående præsenteres forskellige positioner i debatten, der tjener til at vise kompleksiteten og bredden af kommunalpolitikeres stillingtagen i denne sag.

Kommunalpolitikeres positioner i debatten om det lokale lydbillede

I debatten om minareter indtager kommunalpolitikere flere forskellige positioner. Disse kan opdeles i tre overordnede holdninger til minareter: 1) islamkritisk, 2) sekularistisk og 3) pluralistisk. Hver position kan siges at afsløre en stillingtagen til, hvad der udgør *rigtig* og *forkert* religiøs lyd i det offentlige rum i Danmark. Derved kan vi komme nærmere kommunalpolitikeres magtfulde forhandlinger om religiøs lyd, der kan være med til at normalisere nogle lyde i det danske samfund og udpege andre som støj.

Den islamkritiske position knytter kaldet til bøn fra minaret til en mere generel kritisk holdning til islams tilstedeværelse i Danmark. Herved kommer det enkelte religiøse symbol, minareten, til at repræsentere det større symbolsystem, nemlig islam som sådant. Eksempelvis bliver en beskrivelse af kald til bøn som lyd-forurening derved et tegn på en generel forståelse af islam som forurenende for det danske samfund. De formelle argumenter mod kald til bøn knytter endvidere an til en større diskussion om religionslighed og -frihed, idet der argumenteres for en kristen særstilling i det danske samfund. Det har været sådan i over 1.000 år – og det skal forblive på denne måde.⁶

Den sekulære position argumenterer for, at religion generelt

6. Der findes mange eksempler, men et typisk eksempel på denne position kommer til udtryk i flere politikeres positioner i debatten om "B 15 Forslag til folketingsbeslutning om forbud mod minareter" fremsat af Dansk Folkeparti den 25. oktober 2016.

bør holdes ude af det offentlige rum, hvorfor de forholder sig kritisk til kald til bøn, men ikke til islam som sådan. Positionen er forankret i en liberal-filosofisk logik, hvilket forudsætter, at et skarpt skel mellem offentlig og privat religion er den bedste løsning på “problemet” med religiøs pluralisme (Rasmussen 2006). Men selvom den sekulære position bryster sig af tolerance, kan den siges stiltiende at fremme en særlig definition af “god” religion, som er internaliseret og intellektuel i stedet for praktiseret og kropsliggjort. I hvert fald kan man sige at “god religion” er den, der holder sig inden for hjemmets fire vægge. Samtidig accepterer “de” dog også stiltiende den nuværende ordening, hvor folkekirkens religiøse lyd er undtaget fra den generelle lovgivning om lyde i det offentlige rum, og dermed viser det sig at være en protestantisk liberal logik. “De” er i denne sammenhæng en abstraktion af den konsensus, som det politiske hegemoni repræsenterer og har repræsenteret siden Grundlovens indførelse, når det gælder folkekirkens særstatus og dertilhørende offentlige praksis, herunder kirkeklokkens lyd.

Den pluralistiske position er tilhængere af kaldet til bøn som en del af det offentlige lydbillede. De er fortalere for en vision om et fællesskab, hvor religiøse forskelle ikke kun tolereres, men fejres. For dem er kaldet til bøn ikke kun et symbol på muslimsk tilstedeværelse, men også på religiøs pluralisme i Danmark. Denne position er der ikke mange fortalere for i den politiske debat i modsætning til, hvad modstanderne hævder (Mirdal 2009).⁷

Debatten om minareter og kald til bøn kan således siges at indeholde forskellige positioner, som hver har deres holdning til religionens plads i det offentlige rum i Danmark. Disse holdninger har forskellige definitioner af, hvad det udgør *støj* og *normal lyd*, hvormed de kan siges at være et billede på en større politisk forhandling om religionens plads i det danske samfund.

Postsekulære tendenser, neoliberal hypersekularisering eller pluralisering

Ifølge Jan Winkler er den dialogiske tilgang til muslimske foreninger, som han finder i de tyske kommuner, et resultat af en generel forandring fra et sekulært til et postsekulært kirke-statsforhold. Baggrunden herfor er en stigende tendens til at inddrage religiøse eksperter, eksempelvis imamer og præster, i ud-

7. I rapporten “Samtalen fremmer forståelsen” afgivet til folkekirkens biskopper af Islam-udvalget (1998), når de frem til samme konklusion, at “Stort set alle [stifter] trækker konkret grænsen for kulturel og religiøs pluralisme ved minareter [kald til bøn] i det offentlige rum.” (Nielsen 2000, 44).

formningen af kommunal integrationspolitik i Tyskland. I denne proces legitimeres religiøse perspektiver og sensibiliteter, således at religion på ny træder ind i den politiske sfære som en værdifuld vidensmagt i det politiske felt (Winkler 2017, 311ff).

På trods af den mere tolerante holdning til religiøs lyd, som vi finder i 2017, tyder det ikke på, at religion på disse få år er blevet en værdifuld vidensmagt i lokalpolitik. Modsat Winkler har vi ikke fundet eksempler på, at repræsentanter for religiøse grupper inddrages i de politiske processer i lokalpolitiske sammenhænge. Hvorvidt Danmark er trådt ind i en postsekulær tidsalder, kan vi altså ikke besvare ud fra vores undersøgelse. Det må dog bemærkes, at selve stillingtagen til religiøs lyd tyder på en præmis om, at kommunalpolitik i Danmark bliver nødt til at forholde sig til religion. Et andet eksempel, hvor religion har været på dagsorden i den kommunalpolitiske debat, er den randrusianske frikadellesag. I 2015 stemte et flertal i Randers kommune for at påbyde kommunens daginstitutioner at servere svinekød uanset institutionens religiøse sammensætning. Det var en debat, der opstod i kølvandet på Ekstra Bladets artikler om, at der blev serveret halalslagtede kød i københavnske daginstitutioner og på Region Hovedstadens hospitaler (Jacobsen 2019). Debatten centred sig således om, hvorvidt kommunale institutioner har en forpligtigelse til at opretholde en særlig dansk madkultur eller tage hensyn til borgernes religiøse tilhørsforhold (Vandsø 2016, 79; Jacobsen 2019, 228-229). I Randers var det den (såkaldte) islamkritiske position, der forstod institutionernes fravalg af svinekød som en trussel mod dansk kultur, der vandt denne diskussion.

Tidligere undersøgelser om religion og kommunalpolitik i Danmark har vist, at effektiviseringsreformer inden for folkeskoleområdet har resulteret i en øget lokalpolitisk sekularisering gennem en svækket relation mellem den danske folkekirke og folkeskolen (Jacobsen 2014; 2019). Dette ses særligt eksemplificeret i kommunalpolitiske konflikter omkring den tidsmæssige placering af konfirmationsundervisning, dvs. hvorvidt konfirmationsforberedelsen skal finde sted inden for eller uden for skoletiden. Det bagvedlæggende rationale for kommunalpolitikernes ønske om at flytte konfirmationsforberedelsen uden for skoletiden er ikke forbundet med et ønske om adskillelse af de formelle eller uformelle relationer mellem folkekirken og offentlige institutioner. De kommunalpolitiske argumenter er derimod baseret på et rationale om effektivisering, der er begrun-

det i en presset skemaplanlægning og et fokus på målbar faglig udvikling. Således kan vi forstå denne tendens som en *hypersekularisering*, hvilket Jacobsen definerer som en sekularisering, der overskrider eller overdeterminerer den politiske vilje, hvis baggrund er mere generelle neoliberale tendenser i samfundet, her synliggjort ved ønsker om effektivisering fremfor et udtalt ønske om adskillelse af stat og kirke (Jacobsen 2014, 22ff).

Med den institutionelle vending mod en mere markedsorienteret logik ophæves det religiøse monopol og religion individualiseres, som Peter Berger argumenterede for allerede i 1967. Det fører til religiøs pluralisme i samfund med en åben markedsorienteret økonomi. Den pluralistiske situation er først og fremmest en *markedssituation* (Berger 1974, 140). Pluraliseringen af det religiøse landskab har dermed en indbygget sekularisering, som svækker religiøse monopoler – i dette tilfælde folkekirken – privilegier i samfundet. Hvad Berger ikke forudså, var den reaktion, som pluraliseringen af religion også kan medføre, når etablerede traditioner svækkes og nye religiøse traditioner gør deres entre, som vi har set det i Danmark igennem nogle årtier. Det kommer til udtryk i visse gruppers modsvar til udviklingen af religiøs pluralisme og ønsket om at fastholde en bestemt tradition, praksis og kultur, som i eksempelvis Randers.

I vores undersøgelse kan venstrefløjens mere stabile holdning til begge spørgsmål forstås som en pluralistisk position. Stabiliteten hos venstrefløjen tyder på en generel holdning til, at alle former for religiøs lyd bør overholde dB-grænsen for boligområder. Den pluralistiske position, der indebærer, at alle religioner skal have lov til at udfolde deres lydbillede, men at de skal overholde de lovmæssige dB-grænser og derfor ikke have en særstatus over for ikke-religiøs lyd, tyder på en sekularisme, som ikke privilegerer religiøse udtryksformer over andre udtryksformer. Således behandles religiøs lyd på linje med ikke-religiøs lyd, som også ses i stigningen af klager over kirkeklokker. Det kan forstås på den måde, at religion mister sin særstatus og dermed også den særlige hensyntagen. Det er blevet til en af flere kulturelle udtryk i det pluralistiske samfund og derfor ikke noget særligt i sig selv (Kühle og Christensen 2019, 255). I denne forbindelse kunne man forklare udviklingen i kommunalpolitikeres holdning til religiøs lyd som et udtryk for en stigende sekularistisk holdning fremfor et udtryk for stigende tolerance. Endvidere kan debatten om minareter i lokalpolitik tolkes i samme retning, hvor særligt den sekulære position kan ses som et

udtryk for et mere generelt ønske om at sekularisere det religiøse lydbillede i det danske samfund. Der kan således findes alternative forklaringer på den præsenterede udvikling, herunder en forståelse af begyndende kontroverser om religiøse lyd som et udtryk for en (hyper)sekularisering af dette område også.

Konklusion

I nærværende artikel har vi undersøgt lokalpolitiske reguleringer af religiøs lyd. Artiklens kvantitative data viser forandringen i kommunalpolitikeres holdning til om kirkeklokkers ringen og trossamfunds kald til bøn skal overholde dB-grænsen for boligområder. Hvor spørgsmålet om kirkeklokkers ringen deler kommunalpolitikere ligeligt, er der en langt mere negativ holdning til trossamfunds kald til bøn i det lokale lydbillede. Forskel på holdningen til henholdsvis kristen og muslimsk lyd har forandret sig fra 20 procentpoint i 2013 til en forskel på 7,8 procentpoint i 2017. Dette peger i retning af en mindre restriktiv holdning til religiøs lyd generelt, hvilket kan siges at udvise folkekirkens særstatus i det religiøse lydbillede. Dette kan tyde på en mere pragmatisk holdning til kald til bøn i lokalpolitik i 2017. Dette spiller også ind i konkrete lokalpolitiske debatter, der generelt behandler religiøs lyd mere ligeligt, eksempelvis debatten om minareter og klager over kirkeklokker. Men hvorvidt denne mere pragmatiske tilgang kan siges at være et udtryk for *governing through friendship*, som Winkler fandt i tysk lokalpolitik, er mere usikkert. Vi finder ikke en stigning i inddragelsen af repræsentanter for religiøse grupper i de politiske processer omkring religiøs lyd i det offentlige rum. Derimod kunne man pege på en stigende sekularisering eller pluralisering som mulige forklaringer på holdningsændringen. Den øgede pragmatisme kan derfor skyldes, at religiøs lyd i mindre grad tildeles en særstatus, men bliver en blandt mange lyde, der skal overholde boligområdets dB-grænse.

Abstract in English

The sound of church bells has been a “natural” part of the Danish landscape for decades. It is such a normalized part of the public sound landscape that it in general has been a conflict-free

area. The Muslim tradition of calling for prayer has on the other hand been a reason for debate about sound in Denmark. Local politicians have approved planning permissions of mosques and minarets on the conditions that no prayers are called, out of consideration for the public order. This article examines the attitudes of municipal politicians in Denmark towards Christian and Muslim sound in public space. The analysis shows a change in the politicians' attitude towards particularly Muslim sound from 2013 to 2017, and a simultaneous erasure of the special status of the Danish Church in the public soundscape.

Litteratur

- Arab, Pooyan Tamimi. 2017. *Amplifying Islam in the European Soundscape: Religious Pluralism and Secularism in the Netherlands*. London: Bloomsbury Academic.
- Bandak, Andreas. 2014. "Of Refrains and Rhythms in Contemporary Damascus. Urban Space and Christian-Muslim Coexistence." I *Current Anthropology* 55(S10): 248–S261.
- Baumann, Martin. 2009. "Temples, Cupolas, Minarets: Public Space As Contested Terrain In Contemporary Switzerland." I *RELIGIO: Revue pro religionistiku*: 141-153.
- Berger, Peter. 1974. *Religion, samfund og virkelighed – elementer til en sociologisk religionsteori*. Forlaget Alma. (Engelsk: *The Sacred Canopy*).
- Clifford, James 1986. "On Ethnographic Allegory", s. 98-121 i James Clifford og George E. Marcus (red.), *The Poetics and Politics of Ethnography*. London: University of California Press.
- Cesari, Jocelyne, Seán McLoughlin og Network of Comparative Research on Islam Muslims in Europe. 2005. *European Muslims and the secular state*. Aldershot: Ashgate.
- Clemmensen, Niels. 2011. *Konflikt og Konsensus i Kommunen: Det landkommunale selvstyre i Danmark i det 19. Århundrede*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Folketinget. 2010. *Beslutningsforslag B104, Forslag til folketingsbeslutning om afholdelse af vejledende folkeafstemning om forbud mod minareter*. København: Folketinget.
- Foucault, Michel. 1991. "Governmentality." I Graham Burchell, Colin Gordon og Peter Miller (red.): *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Hellström, Anders og Peter Hervik. 2014. "Feeding the Beast: Nourishing Nativist Appeals in Sweden and in Denmark." I *International Migration and Integration* 15: 449-467.
- Hirschkind, Charles. 2006. *The ethical soundscape, cassette sermons and Islamic counterpublics*. New York: Columbia University Press.
- Jacobsen, Brian Arly. 2019. "Den usynlige religionspolitik", s 219-240 i Henrik Reintoft Christensen, Brian Arly Jacobsen og Signe Engelbreth Larsen (red.): *Religion i det offentlige rum, et dansk perspektiv*, Aarhus: Universitetsforlag.
- 2016. "Analyse: Folkekirken går nye tider i møde i 2017." 31. december. www.dr.dk/nyheder/

- kultur/tro/analyse-kirkeklokker-og-fredagsboen-lyden-af-religion-deler-vandene.
- 2015. “Hellige Bygninger På Grænsefladen I Dansk Kommunalpolitik.” I *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 62: 91-105
- 2014. “Konfirmation i En Neoliberal Tidsalder.” I *Politik* 17(4): 18-27.
- Jacobsen, Brian Arly og Niels Valdemar Vinding. 2019. “Denmark.” I *Yearbook of Muslims in Europe*, bind 11 (under udgivelse).
- 2018. “Denmark.” I *Yearbook of Muslims in Europe*, bind 10: 197-216.
- Jenkins, Richard. 2012. *Being Danish – Paradoxes of identity in everyday life*. København: Museum Tusulanum Press.
- Justitsministeriet. 2008. *Lovforslag nr. L 98: Forslag til lov om ændring om ændring af retsplejeloven (Dommerens fremtræden i retsmøder)*. København: Folketinget.
- Justitsministeriet. 2018. *Lovforslag L 219 Forslag til lov om ændring af straffeloven (tildækningsforbud)*. København: Folketinget.
- Khüle, Lene og Henrik Reintoft Christensen. 2019. “Religion i landspolitiske debatter”, s. 241-55 i Henrik Christensen, Brian Arly Jacobsen og Signe Engelbreth Larsen (red.), *Religion i det offentlige rum, et dansk perspektiv*, Aarhus: Universitetsforlag.
- Kirkeministeriet. 1993. *Vejledning om klokkeringning*. Kirkeministeriet.
- Københavns Kommune. 2012. “22. Dispensation til opførelse af en minaret, Vingelodden 1A.” (2012-60846), www.kk.dk/indhold/borgerrepraesentationens-modemateriale/20062012/edoc-agenda/2edb451a-26fb-492f-bba2-9e04f662a4ee/898fc2c3-1a76-4f33-b4fb-5ce72ed22a34 (tilgået 4. februar 2019).
- Langballe, Christian. 2018. *§20 spm. S 291 Om at en tyrkisk moské i Aarhus får minaret med indirekte støtte fra det tyrkiske religionsministerium*. København: Folketinget.
- Lau, Knud Lindholm. 2018. *Bare fordi at – sprog og forestillinger i udlændingedebatten*. København: Tekst og Tale Forlag.
- Lægaard, Sune. 2010. “Religiøse symboler, religionsfrihed og det offentlige rum: ‘Stormoskeer’ i København.” I *Politik* 13(4): 6-14.
- Metcalf, Babara Daly. 1996. *Making Muslim space in North America and Europe*. Berkeley: University of California Press.
- Miljøstyrelsen u.å. *Støj. Regler og vejledning om forebyggelse og bekæmpelse af støj*. mst.dk/luftstoej/stoej/ (tilgået 01. august 2019).
- Mirdal, Gretty, 2009. “Kronik: Minareter og mistænksomhed.” I *Politiken*, 18. december.
- Nielsen, Harald. 2000. “Samtalen fremmer forståelsen.” Rapport afgivet til folkekirkens biskopper af Islam-udvalget, nedsat af biskopperne den 21.-22. januar 1998, Valby: Unitas.
- Nussbaum, Martha C. 2012. *The New Religious Intolerance: Overcoming the politics of fear in an anxious age*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rasmussen, Anders Fogh, 2006. “Hold religionen indendørs.” I *Politiken*, 20. maj.
- Vandsø, Anette. 2016. “Det Danmark vi spiser: Visioner om et andet Danmark i Frikadellesagen fra Randers og Nyt Nordisk Køkken.” *Passage* 31(76): 73-91.
- Vi elsker stilhed. u.å, vielskerstilhed.dk.
- Warburg, Margit. 2014. “Juletræet i Kokkedal. En sag om religion, nation og politik.” I *Politik* 17(4): 45-52.
- Weiner, Isaac. 2013. *Religion out loud, religious sound, public space, and American pluralism*. North American religions. New York: NYU Press.
- Wendel-Hansen, Jens. 2011. “Kommunalpolitik.” I *Temp – Tidsskrift for Historie*, 2(3): 193-196
- Winkler, Jan. 2017. “Freunde führen einander-der kommunalpolitische dialog mit dem „islam“ im modus einer gouvernementalität der freundschaft.” I *Geographica Helvetica*, 72(3): 303-316.